

Bogusław Zieliński

Myśl historiozoficzna w międzywojennych opowiadaniach Ivo Andricia

Studia Rossica Posnaniensia 19, 197-206

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MYŚL HISTORIOZOFICZNA
W MIĘDZYWOJENNYCH OPOWIADANIACH IVO ANDRICIA

THOUGHTS OF THE PHILOSOPHY
OF HISTORY IN THE INTER-WAR STORIES OF IVO ANDRICH

BOGUSŁAW ZIELIŃSKI

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej,
ul. Marchlewskiego 124/126, Poznań, Polska — Poland

ABSTRACT. The author has reconstructed the thoughts in the philosophy of history of the writer which is characterized by the sharp opposition to the constant human nature which is changeable in the sphere of man's reality.

1. W okresie międzywojennym Andrić opublikował trzy tomy opowiadań: w 1924, 1931 i 1936 roku. Opowiadania te, wraz z wcześniej ogłoszonym (w 1920 r.) tryptykiem *Put Alije Djerzeleza*, otwierają cykl nowel, opowiadań i powieści, traktujących o historii Bośni na przestrzeni wielu wieków. Akcją opowiadań Andricia sięga w przeszłość i kraju, najdalej w XVIII lub nawet XVII wiek, i kreśli postaci, środowiska oraz grupy narodowościowe zamieszkujące Bośnię w ich religijnym i społecznym zróżnicowaniu.

W opowiadaniach Andricia wydarzenia historyczne są tłem lub sceną zdarzeń, w centrum których zawsze znajduje się człowiek. Tłem opowiadania *Mustafa Madžar* (pierwsze wydanie w 1923 r.) jest wojna między Austrią i Turcją w 1737 roku, szczególnie zwycięstwo Turków pod Banją Luką, w preakcji wojny z Rosją na Wołoszczyźnie, na Krymie i na Kaukazie. Opowiadanie *Za logorovanja* (1922 r.) zawiera echa powstania serbskiego pod wodzą Karadziordzia z 1807 r. Dłuższe opowiadanie *Mara milosnica* (1925 - 1926 r.) zawiera wierny opis buntu pod wodzą Hadži-Loja z 1878 r. i walk z Austriakami w Sarajewie. Opowiadanie *Rzavski bregovi* (1924 r.) obejmuje okres od 1878 do 1918 roku¹.

¹ Por. N. Mirković, *Ivo Andrić. Studija*, Beograd 1938, s. 29 - 30 (odbitka z pisma) Srpski književni glasnik, knj. LIII i LIV.

W innych opowiadaniach, z mniej wyraźnie zaznaczonym tłem historycznym, można określić epokę na podstawie pewnych rozszaniach w utworach detali. Cykl opowiadań o bracie Marku: *U musafirhani* (1923 r.), *U zindanu* (1924 r.), *Ispovijed* (1928 r.), *Kod kazana* (1930) sytuuje wydarzenia około roku 1800, gdyż w opowiadaniu *Ispovijed* jest aluzja do zajęcia Dalmacji przez Francuzów. Akcja wielkiej noweli *Anikina vremena* (1931 r.) rozgrywa się w latach sześćdziesiątych XIX wieku. Początków XIX wieku dotyczy opowiadanie *Čudo u Olovu* (1926 r.) i *Napast* (1933 r.).

Okresu poprzedzającego okupację austriacką dotyczy opowiadanie *Olujaci* (1934 r.), zaś jej początków opowiadanie *Žedj* (1934 r.), a czasu jej trwania *Čorkan i Švabica* (1921 r.), *Ljubav u kasabi* (1923 r.), *Mila i Prelac* (1936 r.)². Opowiadanie *Svadba* (1936 r.) dotyczy okresu I wojny światowej.

Wiekowi XVIII lub nawet wcześniej sięgają opowiadania *Most na Žepi* (1926 r.) i *Smrt u Sinanovoj tekiji* (1932 r.). Tymi utworami rozpoczął Andrić trwający wiele lat okres swej twórczości, poświęcony wskrzeszaniu starej Bośni, tworzeniu literackiej historii swego kraju. W tym celu sięga i wykorzystuje rzadkie materiały źródłowe. Jan Wierzbicki zauważa, że pisarz skrupulatnie bada źródła, poddaje je krytyce, zaznacza miejsca w źródłach niedostatecznie wyjaśnione bądź sprzeczne. Natomiast w warstwie pisarskiej Andrić zaciera granicę między utworem literackim a dziełem historycznym³.

Przedmiotem niniejszego szkicu nie jest analiza i rekonstrukcja wydarzeń historycznych, znajdujących swe odbicie w prozie pisarza. Nie chodzi również o stosunek pisarza do określonych wydarzeń, postaci historycznych i sposobów ich literackiej transpozycji. Określenie „myśl historiozoficzna” dotyczy typu historyzmu, kształtu filozofii dziejów. Analizę myśli historiozoficznej w opowiadaniach Andrićia prowadzę przez refleksję antropologiczną, ponieważ pytanie o istotę historii jest pochodne w stosunku do interpretacji bytu ludzkiego⁴.

Opowiadania Andrićia, podobnie jak dwa poprzednie tomy prozy lirycznej *Ex ponto* (1918 r.) i *Nemiri* (1919 r.) posiadają wyraźne egzystencjalne zabarwienie. Koncepcja bytu i świata związana jest w sposób integralny z życiem ludzkim, z ich znaczenia dla egzystencji człowieka. Analiza tej koncepcji musi uwzględniać refleksję nad przestrzenią, kategorią zwracającą na siebie szczególną uwagę w międzywojennych opowiadaniach Andrićia. W jednym znaczeniu jest ona elementem świata przedstawionego, ramą zakreślającą obszar działania postaci, umiejscowienia zdarzeń i sytuacji. W tym znaczeniu jest ona przestrzenią pragmatyczną; obszarem określonym geograficznie

² Ibid.

³ Por. J. Wierzbicki, *Ivo Andrić*, Warszawa 1965, s. 50 - 51.

⁴ Por. R. Rudziński, *Antropologia i historiozofia w doktrynie egzystencjalnej Karla Jaspersa*, W: Problemy filozofii historii, praca zbiorowa pod red. J. Litwina, Wrocław 1974, s. 126.

i historycznie, którego realność wyraża się w występowaniu nazw miast (najczęściej Sarajewo, Trawniki i Wyszegrad), rzek (Drina, Bosna, Rawa) i gór.

W innym znaczeniu, w międzywojennych opowiadaniach Andrićia, występują relacje przestrzenne obdarzone sensem mitycznym. Literacki kontekst tych wyobrażeń poprzez nawiązywanie do treści religijnych dostarcza szczególnie interesującego materiału do refleksji nad istotą bytu i wizją dziejów.

2. U Andrićia występuje trójstopniowy układ przestrzenny wzdłuż osi pionowej, którego elementami jest niebo, ziemia i podziemie. Częściej występują dwie pary opozycji „częstkowych” tzn. „niebo-ziemia” oraz „ziemia-podziemie”. Literacka opozycja nieba i ziemi nawiązuje do wyobrażeń religijnych, ujawniając — w najgłębszym sensie — uniwersalną strukturę przeciwieństwa sacrum i profanum. Mircea Eliade pisze:

Niebo objawia się (człowiekowi) w całej swej rzeczywistości: nieskończone, transcendentne. Sklepienie niebieskie jest w najwyższym stopniu „czymś całkiem innym”, różnym od tego małego skrawka ziemi, który zajmuje człowiek i jego przestrzeń życiowa. Można powiedzieć, że symbolika transcendencji wynika z prostego uświadomienia sobie nieskończonej wysokości nieba. „To co najwyższe” staje się po prostu atrybutem bóstwa. Wyższe sfery (są) niedostępne dla człowieka (...) ⁵.

Opozycja nieba i ziemi pojawia się u Andrićia już w prozie lirycznej, głównie w kontekście kultowym. Niebo oznacza siedzibę Boga. Stanowi ono, jako sfera bytu wiecznego oraz bezpośredniego kontaktu z Bogiem, odwrotność wizerunku ziemi. Przeciwstawiona niebu ziemia jest miejscem bytu tymczasowego, niedoskonałym siedliskiem człowieka ⁶. Narrator w opowiadaniu *Mustafa Madžar* opisuje następująco życie w Bośni:

Poslije mnogih i dugih ratova, bijaše se namnožilo besposlenjaka i pijanica, koji su po Sarajevu i ostaloj Bosni otimali, ubijali i činili nasilija svake vrste. Kad u Stambolu dodijaše žalbe, sultan posla ovog svog naročitoz izaslanika s neograničenom vlašću. (...).

Nikad se nije osjetila tolika strogost vlasti. Koga god uhvati pijana ili besposlena, ili koga mu prokažu kao ubicu ili otimača, on ga baci u Žutu tabiju, gdje su njegovim dželatima Anadolci davili tvrdim gajtanima sve redom, bez ispita i istrage. Bilo je dana kad je udavljeno po šezdeset zlikovaca za jednu noć. (...).

Na ulicama su se vidjeli leševi onih koji su poginuli braneci se, u pijanstvu ili gnjevu, od čehajinih pandura. Sve se ispuni starahom. Krv se vidjala svuda. Nikad nije bilo lakše poginuti ⁷.

⁵ M. Eliade, *Traktat o historiji religii*, tłum. J. Wierusz-Kowalski, Warszawa 1966, s. 45.

⁶ T. Michałowska, *Poetyka i poezja. Szkice i studia staropolskie*, Warszawa 1982, s. 276 - 279.

⁷ I. Andrić, *Mustafa Madžar*. W: I. Andrić, *Nemirna godina*, Sarajevo 1977, s. 39 - 40. Wszystkie cytaty z dzieł Andrićia pochodzą z następującego wydania dzieł zebranych — *Sabrana djela Ive Andrića*, izdanje 2, Sarajevo 1977.

Opozycja *sacrum-profanum* posiada obok przeciwieństwa wysokiego nieba i niskiej, upadłej ziemi, opozycję jasności i ciemności. Jasność jest atrybutem wysokości, ciemność — upadku, grzechu, tragicznej ludzkiej egzystencji.

Częstą w prozie lirycznej opozycję „ziemia-niebo” zastępuje w opowiadaniach przeciwstawienie „ziemia-piekło”. Bóg oddala się od człowieka. Ciemność jest synonimem zła, grzechu, nieszczęścia i upadku. Dla Mary, bohaterki opowiadania *Mara milosnica*, już myśl o grzechu i hańbie jest ciężka i mroczna. Nevenka, synowa Pamukoviciów w tym samym opowiadaniu, rozmyśla następująco: „Prva i stalna misao joj je bila: otkud toliko zlo? (...) Kao kroz tamu, gazila je kroz njihovo zlo io nijoe mogla da mu vidi kraja, ni smisla, ni razloga. Samo: zlo”⁸. Wezyr Jusuf Sokolović, pochodzący z Bośni i patrzący na nią oczyma muzułmanina i tureckiego dostojnika, widzi Bośnię w barwach ciemnych, a jasność pojawia się tylko potencjalnie.

Mislio je na daleku brdovitu i mračnu zemlju Bosnu (oduvek mu je u pomisli na Bosnu bilo nečeg mračnog!), koju ni sama svetlost islama nije mogla nego samo delimično da obasja, i u kojoj je život, bez ikakve više uljudjenosti i pitomosti, siromašan, štur, opor. I koliko takvih pokrajina ima na ovom božjem svetu?⁹

W zestawieniu z metafizycznym, Boskim światłem ziemię ogarniają ciemności, którym towarzyszy myśl o grzechu, hańbie i karze pośmiertnej. Narracja dotyczy Mary w opowiadaniu *Mara milosnica*: „U tami bi misao koja ju je mučila uzimala oblik vječite kazne i paklenih muka, a ne zemuog srama i propasti kao danju”¹⁰. Zona komendanta posterunku żandarmerii we wsi Sokolac (opowiadanie *Žedj*) widzi w obrazach infernalnych zmagania pełne okrucieństw, okropności, krwi i morderstw pomiędzy hajdukami i żandarmami. Nie wie, jak ma pojmować to życie i tych ludzi.

Vidi samo da su jedni žandarmi, a drugi hajduci (dva lica jedne iste nesreće), da se gone bez milosti, i da se tu medju njima mora svisnuti od jada i sažaljenja. (...).

Njoj se čini da tako srljaju u neki ponor i da će svi zajedno propasti u ovakvoj noći bez svitanja, u krvi, u žedji, i u nepoznatim strahotama¹¹.

Do uniwersalnych archetypów ludzkich wyobrażeń należy wyobrażenie śmierci, nieba i piekła, a także ruch pomiędzy niebem, ziemią i piekłem. Przenikanie tych granic ma dwie postaci: ruchu ku górze, wspinania, wzlatywania: jako symbol ubóstwienia należy do sfery *sacrum*. Natomiast ruch ku dołowi, upadek oznacza koniec ludzkiej grzesznej egzystencji, potępienie. Uświęcenie człowieka, wyniesienie go ponad *profanum* świadomość ludzka przypisuje nie tylko mocy wysokości, górze, ale również ruchowi ku górze, wznoszeniu. W poniższym przykładzie Alidede, pelen świętości mnich muzuł-

⁸ Tenže, *Mara milosnica*. W: I. Andrić, Jelena, žena koje nema, s. 149.

⁹ Tenže, *Most na Žepi*. W: I. Andrić, *Žedj*, s. 198.

¹⁰ Tenže, *Mara milosnica*, op. cit., s. 101.

¹¹ Tenže, *Žedj*. W: I. Andrić, *Žedj*, s. 187 - 188.

mański modli się w przedśmiertnym błysku świadomości, wyrażając tragiczne rozdarcie człowieka między *sacrum* i *profanum* oraz niemożność wyrwania się z pęt grzesz i jej ziemskiej egzystencji:

Svedržitelu, veliki i jedini, tako sam oduvek s Tobom i tako čvrsto u Tvojoj ruci, da znam da mi se ništa ne može desiti. To saznanje, taj mir koji Ti daješ onima koji su se, ostavivši sve, predali potpuno Tebi, to je u stvari raj. Bez tegobe sam živeo, ploveći kao sitno zrno prašine koje titra u sunčevu zraku: bez težine je, plovi put visina, prožeto suncem, i samo kao malo sunce. (...)

(Zaboravio sam) da se sa ovoga sveta na onaj bolji ne može preći dok se kao zrela voćka ne otkine, ne poleti u bolnom i strmoglavom padu, i ne tresne o tvrdnu zemlju. Valjda se i u raju nosi modrica toga pada. Evo moja misao, Milostivi, a Ti je vidiš, kazao je ja ili ne: gorče je i teže nego što sam mislio robovanje zakonima Tvoje zemlje¹².

3. Bośnia w międzywojennych opowiadaniach Andricia jest także miejscem wydarzeń dokładnie określonych pod względem geograficznym i historycznym. Jako przestrzenna rama działań człowieka ujmowana jest w kategoriach funkcjonalnych, emotywnych, estetycznych, aksjologicznych¹³. W tym sensie jest ona przestrzenią pragmatyczną. Literacka kronika Bośni, za jaką w znacznej mierze można uznawać twórczość Andricia, skupia się wokół kilku miast Bośni. Sarajewo, Wyszegrad i Trawnik — występują najczęściej. Sarajewo jest miejscem opowiadań *Mara milosnica*, *Smrt u Sinanovoj tekiji*, *Napast* oraz dwóch członów tryptyku *Put Alije Djerzeleza*. Wyszegrad, miasto u ujścia rzek Driny i Rzavu jest tłem wielu opowiadań: *Ljubav u kasabi*, *Za logorovanja*, *Anikina vremena*, *Svadba*, *Mila i Prelac*. Trawnik jest miejscem zdarzeń w opowiadaniu *U zindanu*. Kreszewo — siedziba katolickiego zakonu franciszkanów — jest tłem opowiadań: *Ipovijed*, *Kod kazana*, *U musafirhani*. Kilka opowiadań posiada miejsce akcji wpisane w tytule: *Čudo u Olovu*, *Most na Žepi*, *Olujaci*.

Miastem topograficznie bodaj najbardziej szczegółowo opisanym jest Sarajewo. Również rzeki i wzgórza z prozy Andricia zachowują realną wierność. Poza wiernością danych o charakterze empirycznym zwraca uwagę w prozie Andricia semantyka nazw ogólnych, wiążących swym znaczeniem społeczność i przestrzeń. Terminami tymi są „kasaba”, oznaczająca małe orientalne miasteczko, oraz „čaršija”, oznaczająca jej centrum, dzielnicę handlową. Występują one w prozie Andricia w znaczeniu realnym oraz metaforycznym.

Kasaba jest określonym „punktem na mapie”, „miejscem szczegółowym”, którego literackie istnienie może znaleźć odniesienie w przestrzeni realnej. Często lokalizację przestrzenną kasaby określa ujście dwóch rzek lub wręcz nazwa miasta. W opowiadaniu *Anikina vremena* Mihailo przybywa do kasaby położonej nad dwiema rzekami, wciśniętej między górami. Musi najpierw pokonać przestrzenną barierę, jaką stwarza dla niego to zamknięte miasteczko.

¹² Tenże, *Smrt u Sinanovoj tekije*. W: I. Andrić, *Žedj*, s. 212 - 213.

¹³ Por. T. Michałowska, op. cit., s. 293.

a następnie barierę społeczną, pozyskać zaufanie jego szyderych i nieufnych mieszkańców.

Istotą kasaby jest kolektywność życia jej mieszkańców: jako emanacja ducha kolektywnego kasaba wyraża tradycyjną społeczność w zakresie społecznym, kulturowym, religijnym. Kasaba jest kodyfikatorem praw i zwyczajów, regulatorem zachowań i ich egzekutorem.

U kasabi, gde ljudi i žene liče jedno na drugo kao ovca na ovcu, desi se tako da slučaj nanese po jedno dete, kao vetar seme, koje se izmetne, pa strči iz reda i izaziva nesreće i zabune, dok se i njemu ne podseku kolena i tako ne povrati stari red u varoši¹⁴.

Siła presji kasaby wywieranej na społeczność i nieuchronność unifikacji zachowań wypływają z jej totalności. „U kasabi ssazna o svakome sve: nema tajne ni u duši ni na telu”¹⁵.

Kasaba w aspekcie semantyki przestrzeni jest specyficzną przestrzenią zamkniętą. Determinizm jej oddziaływania na społeczność oraz w ogóle funkcjonowania, nieuchronnie wiążący się z przestrzennym, społecznym i kulturowym zamknięciem, wyraża pisarz w kategoriach organicystycznych. Wtłoczona między rzekami, zamknięta horyzontem, ściętniona kasaba zdaje się kształtować mieszkańców, wpływać na ludzi.

Przeciwieństwem przestrzeni zamkniętej jest przestrzeń otwarta. Przewietrza, niebo, powietrze, gwiazdne niebo są przestrzenią „naturalną” tożsamą ze „światem”, wolnością, niezależnością.

Čaršija — handlowa dzielnica orientalnych miast, skupiająca warsztaty rzemieślników, sklepy, występuje u Andrića w kilku znaczeniach. Po pierwsze, čaršija może być „miejszem geograficznym” w ramach miasta, jego centralnym, głównym obszarem. Po drugie, čaršija jest synonimem żywiołu tureckiego: kupców, rzemieślników, bejów. Čaršija jest „sercem” i „mózgiem” kasaby, motorem jej działań. Narrator w *Anikina vremena* stwierdza:

Kasaba, koja se bila poremetila, i podlela privremeno, može opet da diše svojim starim, pravilnim dahom, da mirno spava, da slobodno gleda. Ako se opet pojavi neka takva ili slična napast — a pojaviće se kad-tad — kasaba će se opet boriti i nositi s njom dok je ne salomi, ne pokopa, i ne zaboravi¹⁶.

Powyższe uwagi doprowadzają do następujących wniosków. W opowiadaniach Andrića społeczeństwo, zbiorowość i jego organy — kasaba, čaršija ujmowane są metaforycznie. W ich prezentacji przejawia się substancjalizacja pierwiastka zbiorowego i stosowanie ujęć organicystycznych. Kasaba i čaršija ilustrują kres tureckiej Bośni poprzez zawarty w nich determinizm, prowadzący nieuchronnie do upadku.

¹⁴ I. Andrić, *Anikina vremena*. W: I. Andrić, Jelena, žena koje nema, s. 25 - 26.

¹⁵ Ibid., s. 50.

¹⁶ Ibid., s. 88.

4. Zdeterminowanie stałej i trwałej ludzkiej natury można również dostrzec w wielu postaciach z międzywojennych opowiadań Andricia. Perwersyjni mordercy, zbrodniecy, hajducy, janczarzy i chłopci są ludźmi opętanymi przez mroczne popędy związane z kobietą i sprawami płci. Bohater opowiadania *Za logorovanja*, Muła Jusuf, podrzyna gardło powierzonej jego opiece dziewczynie i potem konającą gwałci. Mustafa Madżar, obłąkany, sadystyczny morderca pędzi na koniu przez Bośnię nękany bezsennością i lękami. Dwie bohaterki z drugiego tomu opowiadań międzywojennych — Anika i Mara ucieleśniają zło, grzech i nieszczęście związane ze sferą popędu seksualnego.

Należy podkreślić, że obsesje związane ze sprawami płci występują u Andricia w dwóch wariantach. W pierwszym związane są z bośniacką, orientalną tradycją, którą nazywa słowo „sevdah”, przejęte z języka tureckiego. „Sevdah — pisze Jan Wierzbicki — w Bośni używane jest dla określenia szczególnego miłosego upojenia, opętania, ekstazy. Sevdah to nie tylko uczucie, i może w ogóle nie uczucie, to nastrój zapamiętałego, stracącego zagubienia się w zachwycie dla kobiety (...)”¹⁷.

W innym wariantcie popęd seksualny jest nieokiełznana, niszcząca siłą, która potencjalnie drzemie w każdym człowieku. Alidede z opowiadania *Smrt u Sinanovoj tekije*, znany ze swej świątobliwości mnich muzułmański, w przedśmiertnym błysku świadomości, wraca pamięcią do dwóch wydarzeń w życiu, kiedy jego spokój zmała kobieta. Mihailo Stranac z opowiadania *Anikina vremena* przeżywa lęki, mające ścisły związek z libido. W obłądzie popa Vujadina można odnaleźć ślady kompleksu Edypa. W opowiadaniu tym występują typowe symbole freudowskie¹⁸.

Zło, nieszczęście i występki, których sprężynami są ludzkie popędy, przenika ludzką pamięć. W opowiadaniu *Anikina vremena*, które posiada szkatułkową kompozycję, swoboda retrospekcji i antycypacji służy przypomnieniu tych wydarzeń i określaniu działania podświadomych impulsów. Łączenie tematyczne faktów wbrew porządkowi chronologicznemu, gdyż w opowiadaniu *Mustafa Madżar* i innych występuje kilka płaszczyzn czasowych, zwraca uwagę na rolę podświadomych czynników w życiu człowieka. Określanie tych impulsów jest w istocie rzeczy rekonstrukcją losu ludzkiego. Zastosowanie „klucza” psychoanalitycznego przez pisarza nie tylko zamyka i wyodrębnia ten lokalny świat, ale przez kategorię losu zrównuje wszystkie kultury, wszystkie narody, wszystkie epoki do poziomu tej samej kondycji, tego samego przeznaczenia. Natura i historia są sobie obce, chociaż skazane na wieczne sąsiedztwo.

¹⁷ J. Wierzbicki, op. cit., s. 59.

¹⁸ R. Kordić, *Anikina vremena. Pokušaj psihoanalitičkog tumačenja*. Delo, God. 14: 1968, br. 12, s. 1382 - 1383.

5. W opowiadaniach okresu międzywojennego na plan pierwszy wysuwa się problem „grzechu”, „zła”. Szczególny nacisk pada na problemy etyczne. Zwrócił na to uwagę Nikola Mirković, nazywając ten okres twórczości Andricia, lata 1925 - 1930, fazą „mroczną”¹⁹. Określenie to bądź w sensie światopoglądu Andricia, bądź w sensie estetycznym jest dotąd powszechnie stosowane. Dragan Jeremić wprowadził dla oznaczenia tego okresu własny termin — ateistyczny tragizm²⁰.

Istota i geneza zła w opowiadaniach Andricia omawianego okresu ulega przeobrażeniom. Zło dla brata Marka w opowiadaniu *Ispivjed*, to brak dobra. Zło nie jest realne, ani absolutne, lecz jest wynikiem złej woli ludzi. Wspominając swój pobyt w Rzymie brat Marko zrozumiał, że istnieją „dva života i dva svijeta, onaj veliki i vječni i ovaj mali i prolazni”. Zło jest owocem istot wolnych, gdy odwracają się od dobra lub gdy brak im koniecznej woli by trwać przy tym, co dobre. Fra Grga rozmawiając z Marą o jej grzechu wskazuje na potęgę boskiego miłosierdzia, które ingeruje w dzieło Boga — człowieka i świat. Mara uświadamia sobie wówczas brak koniecznej woli, by wyrwać się z kręgu zła. Stąd blisko do drugiego rozumienia istoty zła w opowiadaniach Andricia. W tym rozumieniu zło jest utożsamiane z jego sprawcami — ludźmi. Mordercy, przestępcy — tragiczna plejada literackich bohaterów prozy Andricia — są nosicielami i sprawcami zła. W konsekwencji prowadzi to do dychotomicznego podziału świata: na złych, przeciwstawiających się Bogu, i dobrych, żyjących w zgodzie z jego nakazami. Nevenka, żona młodego Pamukovicia, uświadamiając sobie grzechy Pamukovićów tylko w modlitwie znajdowała ukojenie i uspokojenie, a także w myślach szukała miejsca, „na kome bi ih izobličila i srušila po pravu i zasluži”.

Koncepcja istoty zła została w opowiadaniu *Kod kazana* doprowadzona do granicy ostatecznej. Zło zyskało już realny, materialny kształt. Nie było nieobecnością dobra, lecz konkretnym, zmateriałizowanym złem. Brat Marko przypisuje w myślach złu cechy bytu materialnego; uzmysławia sobie, że na świecie jest sporo zła i zło jest silniejsze niż sobie wyobrażał. „U fra-Marku se, ne prvi put, dizala strašna misao da božje i djavolje nije jasno ni pravo podijeljeno, i da se ne zna, da niko ne zna, kolika je čija sila i gdje im je prava medja”²¹.

W tym miejscu należy postawić pytanie o genezę zła. W kilku opowiadaniach pojawia się myśl, że grzech, zło pochodzi z woli Boga. Bóg, podobnie jak w prozie lirycznej, rozumiany jest jako osoba, której istotą jest wola. Zło, chociaż samo jego istnienie zwraca się przeciwko Bogu, jest wynikiem jego przyzwolenia. Oddajmy głos bratu Markowi.

¹⁹ Por. N. Mirković, op. cit., s. 51 - 54.

²⁰ Por. D. Jeremić, *Filozofija Iva Andrića*. W: Ivo Andrić, Beograd 1962, s. 12, 14.

²¹ I. Andrić, *Kod kazana*. W: I. Andrić, *Žedj*, s. 51.

A sve to zajedno kazivalo mu je samo jedno: kako je moćno zlo, nerazumljivo, kako može da bude hrabro, ponosito, i kako ga ima svuda, i ondje gdje se čovjek najmanje nada. Kako često Bog napušta svoje i ostvlja ih zlom slućaju²².

Konstatacje Dragana Jeremicia i Karla Ostojicia²³ w odniesieniu do omawianego okresu pisarstwa Andrićia wydają się nietrafne. Jeremić poza wspomnianą fazą ateistycznego tragizmu wyróżnia fazę *suprotnih dejstava*²⁴ (przeciwstawnych działań), wyróżnioną w oparciu na kryterium konfliktu dobra ze złem. Faza przeciwstawnych działań nie może stanowić odrębnego okresu, gdyż konflikt dobra ze złem może zaistnieć w starciu przeciwstawnych dążeń, które wyrażają dobro i zło. Walka dobrego ze złem, występująca w twórczości Andrićia bliska jest Augustyniańskiej koncepcji *civitas Dei* i państwa satanicznego.

6. W prozie lirycznej dialektyczne pojmowanie Boga w skrajnościach wiary i zwątpienia prowadzi do antropomorficznego pojmowania Boga i do wizji świata, którego elementy znajdują się w ustawicznej walce. Prymat wiary, egzystencji i samoaktywności związany jest ze zwątpieniem w wiedzę i poznawcze możliwości podmiotu. Wiedzie to do panteizmu, wynikającego z materializacji wszechobecności Boga oraz uznawania prawa do jego subiektywnego wizerunku.

Światopogląd ten określa w prozie lirycznej metafizyczne pojmowanie dziejów. Historią jest cała rzeczywistość z którą utożsamia się Boski zamysł świata, co w konsekwencji implikuje postęp konieczny i nieuchronny. W opowiadaniach widoczne jest przejście do filozoficzno-antropologicznego pojmowania dziejów. Historią nie jest już cała rzeczywistość, lecz zmienna i miniona sfera ludzkiej rzeczywistości, przeciwstawi ona stałej i trwałej ludzkiej naturze. Historia ulega rozdziałowi od Absolutu, zanika teocentryzm w interpretacji dziejów, wyeksponowany w prozie lirycznej. Analiza przestrzeni w opowiadaniach ujawnia związane z nią religijne znaczenia, występujące w odmiennej już funkcji.

Dla opowiadań Andrićia omawianego okresu charakterystyczne jest ostre przeciwstawienie trwałej ludzkiej natury — zmiennej sferze ludzkiej rzeczywistości. Temu przeciwstawieniu towarzyszy opozycja dobra i zła, która bardzo często przybiera postać walki dobrego ze złem. Psychoanaliza w odniesieniu do jednostki, psychologia głębi oraz w ogóle naturalizm w odniesieniu do grup i społeczności lokalnych uzasadniają zdeterminowanie człowieka i istnienie stałej ludzkiej natury. Nie jest przypadkiem, lecz wynikiem przyjętej koncepcji historii, że w tym okresie twórczości pisarz nie przedstawia syntezy historycznej, ale — co najwyżej — lokalny wymiar historii.

²² Ibid., s. 55.

²³ Por. K. Ostojić, *Andrićevo prevazilaženje apsurd. Esej o djelu Ive Andrića*, Sarajevo 1967, s. 28.

²⁴ Por. D. Jeremić, op. cit., s. 14.

БОГУСЛАВ ЗЕЛИНСКИ

ФИЛОСОФИЯ ИСТОРИИ В МЕЖДУВОЕННЫХ РАССКАЗАХ ИВО АНДРИЧА

Резюме

Темой настоящей статьи является попытка определить тип историзма, выступающего в междувоенных рассказах Андрича. Анализ исторической мысли ведет через антропологическую рефлексию, поскольку вопрос о сути истории является вторичным по отношению и интерпретации человеческого бытия.

В междувоенных рассказах Андрича содержится философско-антропологическое понимание истории, в противоположность метафизическому пониманию, выраженному в лирической прозе. Не вся действительность является историей, а лишь та изменяющаяся и мигнувшая сфера человеческой действительности, которая противопоставляется постоянной и неизменной человеческой натуре. История подвергается отделению от Абсолюта, исчезает теоцентризм в интерпретации истории, столь экспонированный в лирической прозе.

THOUGHTS OF THE PHILOSOPHY OF HISTORY IN THE INTER-WAR
STORIES OF IVO ANDRICH

BOGUSŁAW ZIELIŃSKI

Summary

The subject of this article is an attempt at a definition of the type of historicism, occurring in the interwar stories of Andrich. The analysis of historical thought leads through the anthropological reflection since the question about the essence of history is derivative towards interpretation of human existence.

In Andrich's interwar stories is contained a philosophical-anthropological understanding of history, contrary to the metaphysical understanding, expressed in lyrical prose. The whole reality is not history, it is only the changeable and past sphere of human reality, contrasted with the stable and constant human nature. History undergoes the separation from the Absolute, theocentrism in the interpretation of history exposed in the lyrical prose vanishes.